

190

ՖՐԻԴՐԻԽ ԵՆԳԵԼՍ

ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ
ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ
ՅԵՎ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅՈՒՄ

3K13

9-68

ՀԱՅԿԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

1 0 3 5

12 MAY 2005

K13

-68

yr.

ՖՐԻԴՐԻԽ ԵՆԳԵԼՍ

14 NOV 2005

ԳՅՈՒՂԱՅԻԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ
ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ ՅԵՎ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅՈՒՄ

Գերագնաբեկից բարգ. յիմ խմբ.
Հ. Ս. Ռ. Ս. Ս. Ս. Ս.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՒՍԱԳՅՈՒՄՆԵ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ © 1995

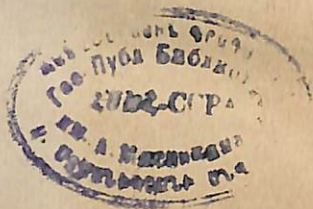
17 APR 2013

190

Սրբագրիչ Ա. Տ.-Մկրտչյան
Յեխն. խմբ. Ս. Խաչատրյան

Գլավիլիսի լիազոր Շ—55, հրաւ. № 298
Տիրած 5000, պատկեր № 240, ինդեքս ПМЭ
НК

Հայկուհեանի ապրան, Յերեան,
Ալանվերդյան № 27

446
38

Friedrich Engels
Die Bauernfrage
in Frankreich und Deutschland
ФРИДРИХ ЭНГЕЛЬС
КРЕСТЬЯНСКИЙ ВОПРОС ВО
ФРАНЦИИ И ГЕРМАНИИ

Армпартиздат, Эривань, 1935

Բուրժուական և հետադեմ կուսակցութիւններն ար-
տասովոր կերպով զարմանում են, վոր այժմ գյուղա-
ցիական հարցը նոցիալիստներէ մոտ հանկարծ և ամե-
նուրեք որակարգի մեջ է մտնում: Ավելի ճիշտ, այդ
կուսակցութիւնները պետք է զարմանային, վոր այդ
վաղուց չէ տեղի ունեցել: Իրլանդիայից մինչև Սիցի-
լիա, Անգլալուդիայից մինչև Ռուսաստան և Բուլղարիա
գյուղացին թէ բնակչության, թէ արտադրության պրո-
ցեսի և քաղաքական հզորության շատ կարեւոր գործոնն
է ներկայացնում: Արեւմտյան Յելլոպայի լոկ յերկու
շրջաններ բացառութիւն են կազմում: Բուն Մեծ Բրի-
տանիայում խոշոր հողատիրութիւնը և գյուղատնտե-
սական խոշոր արտադրութիւնն ամբողջովին դուրս են
մղել ինքնուրույն տնտեսութիւն վարող գյուղացուն:
Արեւելյան Պրուսիայում այդ նույն պրոցեսը կատար-
վում է դարեւ շարունակ և այդտեղ էլ գյուղացին ա-
վելի ու ավելի կամ զրկվում է հողից (wird «gelegt»),
կամ թէ տնտեսական ու քաղաքական տեսակետից ան-
զորության է մատնվում:

Վորպես քաղաքական զորության գործոն, գյուղա-
ցին մինչ այժմ աչքի չէ ընկել գլխավորապես միայն
իր այն ապատիայով (անտարբերությամբ), վորը պայ-
մանավորվում է գյուղի կղզիացած կյանքով: Ժողովր-
դական լայն մասսաների այդ ապատիան մի ամենա-
հզոր նեցուկ է ներկայացնում վոչ միայն պառլամեն-

տական բարքերի այն ապականման համար, վոր տիրում է Փարիզում և Հռոմում, այլև ուսական բնականակության համար: Սակայն այդ ապատիւնն անհաղթահարելի է: Բանվորական շարժումը ծագելուց հետո Արևմտյան Յեզուական, մանավանդ այն յերկիրներում, վորտեղ գերիշխում է գյուղացիական թղուկային սեփականութիւնը (Parzelleneigentum), բուրժուազիայի համար բնավ դժվար էր գյուղացիներին ֆանտազիայի առջև սոցիալիստական բանվորներին վորպես Partageux, վորպես «բաժանարարներ» («Theiler») դարձնել կասկածելի և ատելի, վորպես քաղաքի ծուլ ազահ բնակիչներին, վորոնք շահագիտորեն նայում են գյուղացու սեփականութիւնը վրա:

1848 թ. փետրվարյան հեղափոխութիւն շիտ սոցիալիստական ձգտումները ֆրանսական գյուղացիների ուսկցիոն քվեաւոմներով արագորեն ջախջախւիցին: Զգտելով հանգիստ կյանքի, իր հիշողութիւնների շտեմարանից գյուղացին դուրս հանեց նաև գյուղացիական կայսր Նապոլեոնի շուրջն ստեղծված արասպելը և հիմնեց յերկրորդ կայսրութիւնը: Մենք բոլորս յմանում ենք, թե գյուղացու այդ մեկ գործը ֆրանսական ժողովրդին ինչքան թանգ նստեց: Դրա հետևանքներից դեռ այսօր ել տառապում է նա:

Բայց այնուհետև շատ բան փոխվել է: Արտադրութիւն կապիտալիստական ձևի զարգացումը կտրել է գյուղատնտեսական մանր արտադրութիւն կենսական նյարդը: Այս վերջինն անհուսալիորեն քայքայվում է կործանվում է: Հյուսիսային ու Հարավային Ամերիկայի և Հնդկաստանի մրցումը հեղեղել է յեվրոպական շուկան աժան հացով, աժան այն աստիճանի, վոր Յեզուական և վոչ մի արտադրող այդ մրցմանը զխմանալ

չի կարող: Խոշոր կալվածատերը, ինչպես և մանր գյուղացին, յերկուսն ել հավասար չափով կործանման առաջ են կանգնած: Յեւ վորովհետև նրանք յերկուսն ել հողատերեր ու գյուղացիներ են, ուստի խոշոր կալվածատերը հրապարակ է յեկնում վորպես մանր գյուղացու շահերի պաշտպանութիւն առաջամարտիկ, իսկ մանր գյուղացին — ընդհանուր առմամբ — ընդունում է այդ առաջամարտիկին:

Սակայն ժամանակի ընթացքում Արևմուտքում աճել-զարգացել է մի հզոր սոցիալիստական բանվորական կուսակցութիւն: Փետրվարյան հեղափոխութիւն շրջանին հատուկ շիտ մտապատկերներն ու զգացումները պարզվել, ընդլայնվել և խորացել են մինչև մի ծրագիր, վորն ընդունակ է բաժարարելու գիտական բոլոր պահանջներին և վորը պարունակում է վորոշ ու բոլորի համար ըմբռնելի պահանջներ: Այդ պահանջները պաշտպանվում են գերմանական, ֆրանսական և բելգիական պառլամենտների սոցիալիստական պատգամավորների կողմից, վորոնց թիվն անընդհատ աճում է: Քաղաքական իշխանութիւն նվաճումը սոցիալիստական կուսակցութիւն կողմից շատ մոտ ապագայի գործ է դարձել: Բայց քաղաքական իշխանութիւնը նվաճելու համար այդ կուսակցութիւնը պետք է, նախ, քաղաքից դուրս գնա, պետք է գյուղում մի ուժ դառնա: Նա, վոր գերազանցում է բոլոր մյուս կուսակցութիւններին իր պարզ տեսակետով այն կապի մասին, վոր գոյութիւն ունի տնտեսական պատճառների և դրանց քաղաքական հետևանքների միջև, վորն, ուրեմն, գյուղացիների առերես բարեկամի վոչխարի մորթու տակ վաղուց արգեն ճանաչել և խոշոր կալվածատիրոջ գալի դեմքը, — սոցիալիստական այդ կուսակցութիւնը կարող է ար-

դյոք կործանման դատապարտված գյուղացուն հանգըստորեն թողնել նրա կեղծ պաշտպաններին ձեռքում, մինչև վոր նա, այդ գյուղացին, արդյունաբերական բանվորի պատիվ թշնամուց նրա ակտիվ թշնամին դառնա: Յեւ անա, այդպիսով, մենք ընդհուպ կանգնած ձեռք գյուղացիական հարցի առաջ:

I

Գյուղի բնակչության այն մասը, վորին մենք կարող ենք դիմել, բաղկացած է շատ տարբեր տարրերից, վորոնք իրենց հերթին իրարից մեծապես տարբերվում են նաև ըստ առանձին վայրերի:

Արևմտյան Գերմանիայում, ինչպես Ֆրանսիայում և Բելգիայում, գերիշխում է թղուկային գյուղացիների մանր արտադրությունը: Այդ գյուղացիները մեծամասնությամբ իրենց փոքրիկ հողամասերի սեփականատերերն են, իսկ փոքրամասնությամբ՝ հողը վերցնում են կապալով:

Հյուսիս-արևմտյան մասում՝ ներքին Մաքսոնիայում և Շլեզվիգ-Հոլշտայնում, գլխավորապես խոշոր ու միջակ գյուղացիներ են, վորոնք առանց բաժարակների ու ազախիներին, նույնիսկ առանց որաժարձ բանվորների իրենց տնտեսությունը վարել չեն կարող. նույն դրությունն է նաև Բավարիայի մի մասում:

Արևելյան Պրուսիան և Մեկլենբուրգը խոշոր հողատիրության և խոշոր արտադրության շրջաններ են, վորտեղ տնտեսությունը տարվում է ծառաների, բաժարակների և որաժարձ բանվորների ձեռքով. մանր և միջակ գյուղացիները համեմատաբար ավելի փոքր և մշտապես նվազող տոկոս են կազմում:

Միջին Գերմանիայում գոյություն ունեն սեփականության և արտադրության այդ բոլոր ձևերը, զանազան հարաբերություններով խառնված՝ ըստ տեղի պայմանների, առանց մեկի կամ մյուսի վորոշ դերակշռության՝ մի լայն տարածության վրա:

Բացի դրանից, կան տարբեր ընդարձակությամբ շրջաններ, վորտեղ սեփական կամ կապալով վերցրած հողը չի բավարարում ընտանիքը կերակրելու, այլ միայն հիմք է ծառայում տնային արդյունաբերության համար, վորն ապահովում է այլ կերպ անհասկանալի մի ցածր աշխատավարձ և վորի շնորհիվ գյուղացու աշխատանքի արդյունքը մշտական սպառում է գտնում, չնայած ամեն ոտարեկրյա մրցման:

Գյուղի բնակչության այս խավերից վորոնք կարող են սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության կողմը դրավել: Ըստինքյան պարզ է, վոր այս խնդրը մենք հետազոտում ենք միայն ընդհանուր՝ դժբեղով: Մենք վերցնում ենք միայն սուր արտահայտություն ստացած ձևերը: Գյուղի բնակչության խառն խավերի և միջին աստիճանների հետազոտության համար մեզ պակասում է տեղ:

Սկսենք մանր գյուղացուց, վորն Արևմտյան Յեւլ-րոպայի համար ընդհանրապես բոլոր գյուղացիներից վոչ միայն ամենակարևորն է, այլև մեզ դրադեցնող ամբողջ հարցի համար ամենավճռական մոմենտն է և ներկայացնում: Յեթե մեր դիրքը դեպի մանր գյուղացին պարզորոշ է, ապա զբաղում մենք ունենք այն բոլոր հենակետերը, վորոնց ոգնությամբ կարող ենք վորոշել մեր վերաբերմունքը դեպի գյուղի բնակչության մյուս բաղկացուցիչ տարրերը:

Մանր գյուղացի ասելով՝ մենք պարզ նկատի ու-

րենք մի փոքրիկ հողամասի, սեփականատիրոջը կամ
 վարձակալին, — գլխավորապես՝ առաջին, նրա այդ
 հողամասն ավելի մեծ է, քան նա սովորաբար ընդու-
 նակ է մշակելու իր սեփական ընտանիքի ուժերով, և
 ավելի փոքր է, քան պահանջվում է նրա ընտանիքը
 կերակրելու համար: Ուրեմն, այս մասը գյուղացին,
 ինչպես և մանր արհեստավորը, մի աշխատավոր է,
 վորն իր աշխատանքի միջոցների սեփականատեր է և
 զբաղվում էլ տարբերվում է արդի պրոլետարից, այ-
 սինքն՝ արտադրության կործանված յեղանակի մի
 մնացորդ է: Իր նախահայրերից՝ ճորտից, մյուսը
 տուրք է շատ բացառիկ դեպքերում՝ ազատ գյուղա-
 ցուց, վորը պարտավոր էր կալվածատիրոջը վորոշ
 հարկեր վճարել կամ նրա համար վորոշ քանակի աշ-
 խատանք կատարել, մանր գյուղացին տարբերվում է
 ✓ + յեռակի կերպով: Նախ՝ նրանով, վոր ֆրանսական
 հեղափոխությունը նրան ազատագրել է ավատական
 տուրքերից և կալվածատիրոջ համար կատարվող ծա-
 ույթություններից և ըստ մեծի մասին, համեմատյա
 դեպս Հոբսոսի ձախ ափին, նրա մշակած հողամասն
 հանձնել է նրան վորպես ազատ սեփականություն:
 Այնուհետև՝ նրանով, վոր մանր գյուղացին զրկվել է
 ինքնավար մարկի (հողային համայնքի) պաշտպանու-
 թյունից և նրան մասնակցելու հնարավորությունից,
 զրկվել է, ուրեմն, հին համայնական մարկի հասունյթ-
 ների իր բաժնից: Մարկի համայնական հողերը մա-
 սամբ թալանեցին նախկին ֆեոդալ տերերը, մասամբ
 էլ գյուղացին նրանցից զրկվեց շնորհիվ լուսավորված-
 րյութիկրատիկ որենսգրություն, վորը հենվում էր
 հոռմեական իրավունքի վրա՝ Հետևանքն այն յեղով,
 վոր մանր գյուղացին անզոր դարձավ աշխատանքի

անասուններ պահել՝ առանց դրանց համար դրսից կեր
 զնելու: Մարկի հողերից ոգտվելու հնարավորությունից
 նից զրկվելը տնտեսապես գերակշռում է ավատա-
 կան պարտավորությունների վերացումը: Աշխատանքի
 սեփական անասուններ պահելու հնարավորությունից
 նից զուրկ գյուղացիների թիվն անընդհատ աճում է:
 3) Յերրորդ տարբերությունն այն է, վոր արդի գյուղա-
 ցին կորցրել է իր նախկին արտադրական գործունե-
 յության կեսը: Իր ընտանիքի անդամների հետ միա-
 սին առաջ նա իր սեփական հումուրից արտադրում
 էր իրեն անհրաժեշտ արդյունաբերական արդյունք-
 ների մեծագույն մասը: Մնացածը նրան մատակարա-
 րում էին հարևան գյուղացիները, վորոնք գյուղա-
 տնտեսության հետ միասին զբաղվում էին նաև ար-
 հեստներով: Դրանցից ստացվող արդյունքների համար
 նա վճարում էր գլխավորապես իր աշխատանքի ար-
 դյունքներով կամ համապատասխան աշխատանքով
 (ծառայություններով): Ընտանիքն, առավել ևս գյուղը,
 բավարարում էր ինքն իրեն, արտադրելով համարյա
 ամեն ինչ, վոր իրեն հարկավոր էր: Դա համարյա լիո-
 վին նատուրալ տնտեսություն էր: Փողի պահանջ հա-
 մարյա չէր զգացվում: Փողային տնտեսություն և խո-
 շոր արդյունաբերություն միջոցով կապիտալիստական
 արտադրությունն այդ ամենին վերջ դրեց: Յեթե
 գյուղացու դոյու թյան հիմնական պայմաններից մեկը
 մարկի համայնական հողերից ոգտվելն էր, մյուսը նրա
 ոժանդակիչ արդյունաբերական աշխատանքն էր: Այս-
 պիսով գյուղացին մշտապես ավելի ու ավելի
 ցածր է զլորվում: Հարկերը, անբերրիությունը, ժա-
 ոանգությունը բաժանումները, դատական ծախսերը գյու-
 ղացիներին մեկ առ մեկ վաշխառուի մոտ են քշում:

Պարտքերով ծանրաբեռնվելն ալիքի ու ալիքի ընդհանուր յերևույթ և դառնում, անընդհատ ալիքի դժվարացնելով գյուղացիներից ամեն մեկի զրուծյունը: Մի խոսքով, մեր մանր գյուղացին, ինչպես և արտագրուծյան կործանված յեղանակի ամեն մի այլ մնացորդ, անխուսափելիորեն կործանման և դատապարտված: Նա ապապայի պրոլետարն է:

Իբրև այդպիսին, սոցիալիստական պրոպագանդին նա պետք և պատրաստակամությամբ ընդառաջ գնար: Սակայն այստեղ գյուղացուն ղեռնա խանգարում և սեփականության զգացումը, վորը նրա մեջ խոր արմատներ և թողել: Ինչքան ալիքի յի դժվարանում այն պայքարը, վոր նա մղում և իր վտանգված փոքրիկ հողամասը պաշտպանելու համար, նույնքան ուժգին հուսահատությամբ և կառնում նա այդ հողամասին, նույնքան ալիքի նա սոցիալ-դեմոկրատի մեջ տեսնում և այնչափ վտանգավոր մի թշնամի, ինչքան վաղխառուի ու փաստարանի մեջ, քանի վոր սոցիալ-դեմոկրատը խոսում և հողային սեփականությունը հասարակությանը հանձնելու մասին: Սոցիալ-դեմոկրատիան ինչպես պիտի հաղթահարի այդ նախապաշարմունքը: Կործանվող մանր գյուղացուն նա ինչ կարող և առաջարկել, առանց ինքն իրեն դավաճանելու:

Այստեղ մենք գործնական հենակետ ենք գտնում մաքրսիստական ուղղությանը հետևող ֆրանսական սոցիալիստների ազրարային ծրագրում, վորն այնքան ալիքի մեծ ուղադրության և արժանի, վոր մանր գյուղացիական տնտեսության կլասիկ յերկրիցն և գալիս:

Ֆրանսիայի սոցիալիստական կուսակցության առաջին ազրարային ծրագիրն ընդունվել և 1892 թվին—

Մարտիի համագումարում: Սեփականությունից զուրկ գյուղական բանվորների (այսինքն բատրակների և որավարձով աշխատողների) համար այդ ծրագրով պահանջվում և. աշխատավարձի միևնույն հաստատել, վորի չափը վորոշում են արհեստակցական միությունները և համայնքների խորհուրդները. գյուղական արհեստագործական դատարաններ հիմնել, վորոնց կազմի կեօր բանվորներից պիտի լինի. համայնական հողի վաճառքն արգելել և պետական հողերը տալ կապալով համայնքներին, վերջիններիս պարտավորեցնելով իրենց տրամադրության տակ գտնվող ամբողջ հողը— թե սեփականը և թե կապալով վերցրածը—տալ վարձով սեփականադուրկ գյուղական բանվորների ընտանիքների ընկերություններին՝ համայնքի վերահսկողության տակ կոլեկտիվ ուժերով մշակելու համար, արգելելով վարձու աշխատանքի գործադրումը. ծերերի և հաշմանդամների համար կենսաթոշակ սահմանել՝ համապատասխան ծախսերը ծածկելով խոշոր հողատիրության վրա դրած հատուկ հարկից ստացվող յեկամուտներով:

Մաքր գյուղացիների համար, վորոնց թվում այստեղ հատկապես նկատի պիտի առնվեն նաև վարձակալները, ծրագիրը պահանջում և. համայնքներին միջոցով ձեռք բերել գյուղատնտեսական մեքենաներ և ինքնարժեքով դրանք վարձով տալ գյուղացիներին. հիմնել գյուղացիական ընկերություններ՝ պարարտացման նյութեր, դրենաժի խողովակներ, սերմացու և այլն ձեռք բերելու, ինչպես և իրենց անդամների աշխատանքի արդյունքները վաճառելու համար. վերացնել այն հարկը, վորը վճարվում և հողաբաժինները ձեռքից ձեռք անցնելու դեպքում, յիթե գրանց գինը

5000 ֆրանկից ավելի բարձր չէ. հիմնել ըստ իրլանդական որինակի միջնորդ դատարաններ, վորոնք իրավունք ունենալին իջեցնելու չափազանց բարձր կապուլավարձը և վորոշելու այն վարձակալների ու կիւրաւորների (métayers) վարձատրութեան չափը, վորոնք մինչև հողի ոգտագործութեց հրաժարվելն իրենց աշխատանքով բարձրացրել են այդ հողի արժեքը. վերացնել քաղաքացիական որենսդրքի 2102-րդ հոդվածը, վորը հողատիրոջն իրավունք և տալիս բերքի վրա արգելք դնելու, վարկատուներին զրկել չհնձած հացը գրավ վերցնելու իրավունքից, արգելել գրավ վերցնել գաշտային գործիքները, բերքը, սերմացուն, պարարտացման միջոցները, աշխատող անասունները, մի խոսքով՝ այն ամենը, վոր գյուղացուն անհրաժեշտ և իր տնտեսութունը վարելու համար, վերանայում վաղուց արդեն հնացած ընդհանուր հողային կադաստրի, իսկ մինչ այդ դրա տեղային վերանայումը ամեն մի համայնքում. վերջապես, ձրի գյուղատնտեսական միջնակարգ կրթութուն և գյուղատնտեսական փորձակայաններ:

Ինչպես տեսնում ենք, հոգուտ գյուղացիութեան առաջադրած պահանջները—հոգուտ բանվորների առաջադրած պահանջների մասին առաջմ չենք խոսում—այնքան ել հեռու չեն գնում: Այլ յերկիրներում դրանց մի մասն արդեն իրականացված է: Վարձակալական միջնորդ դատարանների համար պարգապես իրլանդական որինակն և մատնանշվում: Գյուղացիական ընկերութուններն արդեն գոյութուն ունեն մերձ-հոհնոսյան շրջաններում: Հողային կադաստրի վերանայումը վողջ Արևմտյան Յեփրոսայում մի մշտական բարի ցանկութուն և դարձել վոչ միայն լիբերալներին, այլև

բյուրոկրատների մոտ: Ծրագրի մնացած կետերը ևս կարող են իրականացվել, գոյութուն ունեցող կապիտալիստական կարգերին վորեն եյական ֆրաս չպատճառելով: Այս նկատողութունների նպատակը լոկ ծրագրի բնութագրումն է. այդտեղ վորեն կշտամբանք չկա. ընդհակառակը:

Յրանսիայի ամենատարբեր շրջաններում կուսակցութունն իր այդ ծրագրով այնքան մեծ հաջողութուն ունեցավ գյուղացիների մեջ, վոր, — ախորժակն ուտելու հետ միասին և գալիս, — անհրաժեշտութուն զգացվեց ծրագիրն ել ավելի հարմարեցնել գյուղացիների ճաշակին: Սակայն կուսակցութունն զգում էր, վոր այդպիսով վտանգավոր ուղի յե բռնում: Զխախտելով ընդհանուր սոցիալիստական ծրագրի հիմնական սկզբունքները, ինչպես կարելի յեր գյուղացուն ոգնել, — գյուղացուն՝ վոչ իբրև հետագայի պրոլետարի, այլ իբրև այսորվա սեփականատեր գյուղացու: Այս առարկութունը մեջտեղից վերացնելու համար գործնական նոր առաջարկներին ներածութեան ձևով թեորիական պատճառաբանութուն տրվեց, վորը ձգտում էր ապացուցել, թե մանր գյուղացիական սեփականութեան պաշտպանութունն արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի կողմից նրան սպառնացող կործանումից, սոցիալիզմի սկզբունքներին չի հակասում: Թեև իրենք հեղինակները կատարելապես հասկանում էին, վոր այդ սեփականութեան կործանումն անխուսափելի յե: Այժմ մենք հանգամանորեն քննութեան կառնենք այդ պատճառաբանութունն, ինչպես և ներկա տարվա սեպտեմբերին Նանտի համագումարում ընդունած պահանջները:

Պատճառաբանութունն սկսվում է այսպես.

«Նկատի առնելով, վոր համաձայն կուսակցության ընդհանուր ծրագրի բուն իմաստի՝ արտադրողները կարող են ազատ լինել միայն այն չափով, ինչ չափով վոր նրանք արտադրության միջոցների սեփականատերեր են.

«Նկատի առնելով, վոր արդյունաբերության բնագավառում արտադրության այդ միջոցները թեև արդեն կապիտալիստական կենտրոնացման մի այնպիսի աստիճանի յեն հասել, վոր արտադրողներին կարող են վերադարձվել միայն համայնական կամ հասարակական սեփականության ձևով. բայց վոր այդ յերևույթը—համեմայն դեպս արդի Ֆրանսիայում—բնավ չի նկատվում գյուղատնտեսության մեջ, վորտեղ, ընդհակառակը, հողը շատ ու շատ շրջաններում դեռևս անհատ արտադրողների ձեռքում և գտնվում, վորպես նրանց անհատական սեփականություն.

«Նկատի առնելով, վոր թղուկային սեփականությունով հատկանշվող այդ դրությունը թեև անխուսափելիորեն դատապարտված և անհետացման (*est fatalement appelé à disparaître*), սակայն սոցիալիզմը կոչված չի արագացնելու այդ անհետացումը, վորովհետև սոցիալիզմի խնդիրն և վոչ թե սեփականությունը դատել աշխատանքից, այլ ընդհակառակը՝ միացնել միևնույն ձեռքերում ամեն մի արտադրության այդ յերկու գործոնները, վորոնց բաժանումը պրոլետարիատի դրության մեջ նետված աշխատավորների համար առաջացնում և ստրկություն և թշվառություն.

«Նկատի առնելով, վոր յեթե, մի կողմից, սոցիալիզմի պարտականությունն և՛ խոշոր կալվածքների ալոսյան դատարկապարտ տերերի սեփականադրվումից հետո այդ կալվածքները նորից հանձնել գյուղատնտեսական բան-

վորներին ի սեփականություն համայնական կամ հասարակական սեփականության ձևով, ապա, մյուս կողմից, նրա համար վոչ-պակաս հրամայողական պարտականությունն և՛ ինքնաշխատ գյուղացիների մանր հողային սեփականությունը պաշտպանել հարկերից, վաշխառուներից և նոր առաջացած խոշոր կալվածատերերի վտանգություններից.

«Նկատի առնելով, վոր այդ պաշտպանությունը նպատակահարմար և տարածել այն արտադրողների վրա, վորոնք մշակում են ուրիշների հողերը՝ վորպես վարձակալներ կամ կիսրարներ (*métayers*), և վորոնք, յեթե շահագործում են վարձու բանվորների, վորոշ չափով հարկադրված են այդ անելու շնորհիվ իրենց նկատմամբ իսկ գործադրվող շահագործման,—

«Այս ամենը նկատի առնելով, բանվորական կուսակցությունը, վորը, հակառակ անարխիստների, հասարակակարգի վերափոխման իր հույսերը վոչ թե կապում և թշվառության աման ու տարածման հետ, այլ աշխատանքի և ընդհանրապես հասարակության ազատագրումն սպասում և գյուղի և քաղաքի բանվորների կազմակերպվածությունից ու նրանց միահամուռ ջանքերից, սպասում և նրանց կողմից կառավարության և որենսդրության գրավումից, — բանվորական կուսակցությունն ընդունել և հետևյալ ազդարային ծրագիրը, վորպեսզի կարելի լինի նրա միջոցով գյուղատնտեսական արտադրության բոլոր տարրերը, գյուղատնտեսական աշխատանքի բոլոր տեսակների ներկայացուցիչներին, վորոնք գանազան իրավական տիրույթների առկա մշակում են ազգային հողը, միացնել միևնույն պայքարի շուրջը՝ ընդդեմ ընդհանուր թշնամու,— կալվածատիրական ֆեոդալիզմի»:

Այժմ քննենք հանգամանորեն այս «նկատառումները»:

Նախ՝ ֆրանսական ծրագրի այն դրույթը, համաձայն վորի արտադրողի ազատութիւնը յենթադրուած է արտադրութեան միջոցների սեփականութիւնը, հարկավոր է լրացնել նրան անմիջապէս հետևող մի այլ դրույթով, համաձայն վորի արտադրութեան միջոցների սեփականութիւնը հնարավոր է միայն յերկու ձևով. կամ վորպէս անհատական սեփականութիւն, վորպիսի ձևը յերբեք է վոչ մի տեղ արտադրողների վողջ մասսայի համար գոյութիւն չի ունեցած և արդունաբերական առաջագիմութեան շնորհիվ որեցոր ավելի ու ավելի անհնարին է դառնում. կամ թէ վորպէս հանրային սեփականութիւն, այսինքն վորպէս մի ձև, վորի նյութական և հոգեկան (intellektuelle) նախադրայները կապիտալիստական հասարակութեան դարգացման ընթացքում արդեն ստեղծված են, և վոր ուրեմն պետք է պայքարել արտադրութեան միջոցները հասարակական սեփականութիւն դարձնելու համար, ոգտագործելով պրոլետարիատի տրամադրութեան տակ յեղած բոլոր միջոցները:

Արտադրութեան միջոցների հասարակական սեփականութիւնն այստեղ առաջադրվում է, ուրեմն, վորպէս միակ հիմնական նպատակ, վորի իրականացմանը պետք է ձգտել: Յեւ այդ վերաբերում է վոչ միայն արդունաբերութեանը, վորտեղ դրա համար հոգն արդեն պատրաստված է, այլ տնտեսութեան բոլոր ճյուղերին, ուրեմն նաև գյուղատնտեսութեանը: Համաձայն ծրագրի, անհատական սեփականութիւնը յերբեք է վոչ մի տեղ բոլոր արտադրողների համար գոյութիւն չի ունեցած: Ահա ինչու և շնորհիվ այն հանգամանքի, վոր արդուն-

նաբերական առաջագիմութիւնն առանց այդ եւ վերացնում է անհատական սեփականութիւնը, նրա պահպանման մեջ սոցիալիզմը բնավ շահագրգռված չէ, այլ շահագրգռված է նրա վերացման մեջ, վորովհետև վորտեղ և ինչ չափով այդ ձևը գոյութիւն ունի՝ հասարակական սեփականութիւնը նա դարձնում է անհնարին: Ծրագրի ոգնութեանը դիմողը պետք է նկատի ունենա նաև ծրագիրն իր ամբողջութեամբ, վորը կարևոր փոփոխում է մտցնում Նանտում առաջ բերած դրույթի մեջ նրանով, վոր այդտեղ արտահայտած ընդհանուր պատմական ճշմարտութիւնն ընդունելի չէ համարում լոկ այնպիսի պայմաններում, վորոնցում այժմ այդ ճշմարտութիւնը կարող է մնալ միայն Արեւմտեան Յեւրոպայի և Հյուսիսային Ամերիկայի մեջ:

Արտադրութեան միջոցների մասնավոր սեփականութիւնն այժմ այդ արտադրողներին վորեւէ իսկական ազատութեամբ չի ոժտում. Բաղաքներում արհեստն արդեն կործանված է, իսկ Լոնդոնի նման խոշոր քաղաքներում նա արդեն նույնիսկ բոլորովին անհետացել է և փոխարինվել խոշոր արդունաբերութեամբ, քրտնաքամ սխտեմով և այն վողորմելի արարածներով, վորոնք սնանկութիւններով են ապրում: Սեփական տընտեսութիւն ունեցող մանր գյուղացին վոչ ազատ է և վոչ ապահովված իր մանր հողամասը կորցնելու վտանգից: Նա ինքն, ինչպէս և նրա տունը, բակը, նրա մի-յերկու կտոր գաշտամասերը վաշխառուին են պատկանում: Նրա գոյութիւնն ավելի քիչ է ապահովված, քան պրոլետարի գոյութիւնը, վորը գեթ յերբեմնակի հանգիստ որեր է վայելում, մի բան, վոր պարտքերից տանջվող այդ ստրուկին յերբեք չի վիճակվում: Ձնջեցեք քաղաքացիական որինագրի 2102-րդ հոգվածը,

446 38

որեն քով ապահովեցեք, վոր արգելված ե գյուղացու
դաշտային գործիքները, անասունները և այլն գրավ
վերցնել, այնուամենայնիւ, անդոր կլինեք ապահովել
նրա սեփականութիւնը, յերբնա հարկադրված կլինի իր
«հոժար կամքով» վաճառել իր անասունները, հոգով
ու մարմնով հանձնվել վաշխառուին և ուրախանալ,
վոր այդպիսով հետաձգում ե իր կործանման մոմենտը:
Ձեր ամեն մի փորձը, վոր ուղղված ե դեպի մանր գյու-
ղացու սեփականութեան պաշտպանութիւնը, պաշտ-
պանում ե վոչ թե նրա ազատութիւնը, այլ նրա ստըր-
կութեան առանձնահատուկ ձևը. գրանով դուք ավելի
յերկարատե եք դորձնում այն դրութիւնը, վորի շըր-
ջանակներում մանր գյուղացին վոչ ապրել ե կարողա-
նում, վոչ մեռնել: Ահա ինչու ծրագրի առաջին կետին
ապավինելն այստեղ բոլորովին տեղին է: Պատճառա-
բանութեան մեջ ասված ե, վոր արտադրութեան մի-
ջոցներէից մեկը, այն ե՝ հողը, արդի Ֆրանսիայի շատ
շըջաններում դեռևս գտնվում ե առանձին արտադրող-
ների ձեռքում՝ վորպես անհատական սեփականութիւն,
իսկ սոցիալիզմի խնդիրն այն է, վոր սեփականու-
թիւնը բաժանի աշխատանքից, այլ, ընդհակառակը,
այն ե, վոր ամեն մի արտադրութեան այդ յերկու գոր-
ծոնները միացնի միեւնոյն ձեռքերում:—Ինչպես վերը
նշեցինք, վերջին դրութիւն, այդքան ընդհանուր ձեռ-
կերպումով, վոչ մի դեպքում սոցիալիզմի խնդիրը կադ-
մեկ էի կարող: Ընդհակառակը, սոցիալիզմի խնդիրն ե՝
արտադրութեան միջոցները դարձնել արտադրողների
ընդհանուր սեփականութիւն: Բավական ե այս հան-
գամանքն աչքաթող անել, վորպեսզի վերահիշալ դրույ-
թը մեզ ուղղակի այն սխալմունքի մեջ գցի, վոր իւր
թե սոցիալիզմը կոչված ե մանր գյուղացու այժման

կարծեցյալ սեփականութիւնն իր դաշտի նկատմամբ
դարձնել նրա իսկական սեփականութիւնը, այսինքն՝
մանր վարձակալին դարձնել սեփականատեր, իսկ պարտ-
քերի մեջ խեղդվող սեփականատիրոջը դարձնել պարտ-
քերից ազատ սեփականատեր: Իհարկե, սոցիալիզմը
շահագրգռված ե նրանով, վոր գյուղացիական սեփա-
կանութիւնն իր այդ կեղծ տեսքով վերացվի, սակայն
վերացվի վոչ այդ յեղանակով:

Համենայն դեպս, գործն այնտեղ ե հասել, վոր
պատճառաբանութեան մեջ ուղղակի հայտարարվում ե,
թե սոցիալիզմի պարտականութիւնը, այն ե՝ նրա հրա-
մայողական պարտականութիւնն ե՝ «ինքնաշխատ
գյուղացիների մանր հողային սեփականութիւնը պաշտ-
պանել հարկերից, վաշխառուներից և նոր առաջացած
խոշոր կալվածատերերի վտանգութիւններից»: Դրա-
նով ծրագրի պատճառաբանութիւնը սոցիալիզմի հա-
մար հրամայողական պարտականութիւն ե դարձնում
իրականացնել այն, ինչ վոր նախորդ հոգւածով հայ-
տարարված ե վորպես անհնարին: Սոցիալիզմի վրա
պարտականութիւն ե դրվում «պահել» գյուղացիների
թզուկային սեփականութիւնը, թեև հենց այդտեղ ել
ասվում ե, վոր այդ սեփականութիւնն «անխուսափե-
լիորեն դատապարտված ե կործանման»: Հարկերը, վաշ-
խառուները և նոր առաջացած խոշոր կալվածատերերն
ուրիշ ինչ են ներկայացնում, յեթե վոչ լուի գործիք-
ներ, վորոնց միջոցով կապիտալիստական արտադրու-
թիւնն իրագործում ե այդ անխուսափելի կործանու-
մը: Թե այդ յերրորդութիւնից «սոցիալիզմը» գյուղա-
ցուն ի՞նչ միջոցներով ե պաշտպանելու, այդ կտեսնենք
մի քիչ հետո:

Սակայն միայն մանր գյուղացու սեփականութիւնը

չե, վոր պահանջվում ե պաշտպանել: Նույն չափով «նպատակահարմար ե այդ պաշտպանութունը տարածել այն արտադրողներին վրա, վորոնք մշակում են ուրիշներին հողերը՝ վորպես վարձակալներ կամ կիւրարներ (métayers) և վորոնք, յեթե շահագործում են որավարձ բանվորներին, վորոշ չափով հարկադրված են այդ անելու շնորհիվ իրենց նկատմամբ իսկ գործադրվող շահագործման»: Այստեղ մենք մտնում ենք մի բոլորովին տարրերնակ բնագավառ: Սոցիալիզմը միանգամայն հասուել կերպով ուղղված ե վարձու աշխատանքի շահագործման դեմ: Իսկ այստեղ սոցիալիզմի հրամայողական պարտականութունն ե հայտարարվում՝ միևնույն ժամանակ պաշտպանել ֆրանսական վարձակալներին, վորոնք «շահագործում են վարձու բանվորներին» — բառացի այսպես ե ասված: Յեվ այդ պատճառաբանվում ե նրանով, վոր վարձակալները վորոշ չափով հարկադրված են այդպես վարվելու «շնորհիվ իրենց նկատմամբ իսկ գործադրվող շահագործման»:

Ինչքան հեշտ ու հաճելի յե վար գլորվելը, յեթե արդեն թեք մակարդակի վրա յեք կանգնած: Յեթե հիմա գերմանական խոշոր ու միջակ գյուղացին գա և մեր ֆրանսական ընկերներին խնդրի՝ գերմանական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության խորհրդի առաջ միջամտել, վորպեսզի խոշոր ու միջակ գյուղացուն այդ կուսակցութունը պաշտպանի՝ բատրակներին ու բատրակուհիներին շահագործելու բնագավառում, ընդվորում այդ գյուղացին իր դիմումը պատճառաբանի «իր նկատմամբ գործադրվող շահագործումով» վաշխառուների, հարկահավաքների, անասնավաճառների և հացի սպեկուլյանտների կողմից, — ապա նրան ի՞նչ պատասխան կտան ֆրանսական սոցիալիստները: Յեվ

ի՞նչ կարող ե յերաշխավորել, վոր մեր խոշոր կալվածատեր-ագրարները կոմս Կանիցին նրանց մոտ չեն ուղարկի (չե՞ վոր ֆրանսական սոցիալիստների առաջարկի նման մի առաջարկ ել կոմս Կանիցն ե մըտցրել հացի ներմուծումն աղգայնացնելու մասին) և նույնպես չե՞ն խնդրի, վոր գյուղատնտեսական բանվորներին շահագործման բնագավառում իրենց սոցիալիստական պաշտպանութուն ցույց տրվի, պատճառաբանելով այդ դիմումը «իրենց նկատմամբ գործադրվող շահագործումով»՝ բոլոսայի, տոկոսների և հացի վաշխառուների կողմից:

Շենց այստեղ պետք ե ասել, վոր մեր ֆրանսական ընկերները շատ հեռու յեն այնքան վատ բան մտածելուց, ինչպես այդ կարող ե թվալ: Հարցն այն ե, վոր վերը բերած հատվածը վերաբերում ե մի բոլորովին առանձնահատուկ դեպքի, այն ե՝ Հյուսիսային ֆրանսիայում, ինչպես և Գերմանիայի շաքարի ճակնդեղի կուլտուրա ունեցող շրջաններում, հողը վարձով տրվում ե գյուղացիներին ճակնդեղի կուլտուրայով զբաղվելու համար՝ չափազանց ծանր պայմաններով. ճակնդեղը նրանք պարտավորվում են վաճառել վորոշ գործարանների՝ այս վերջինների կողմից նշանակվող գներով. պարտավորվում են դնել վորոշ տեսակի սերմացու, գործածել վորոշ քանակի և նշանակած տեսակի պարարտանյութեր: Բավական չե այս ամենը, ճակնդեղը հանձնելու ժամանակ ել նրանց ամենաանամոթ կերպով խաբում են: Այդ նույնը մեզ լավ հայտնի յե Գերմանիայի պրակտիկայից: Յեթե այս տեսակ գյուղացիներն են պաշտպանության տակ առնվում, ապա պետք ե ուղղակի և վորոշակի կերպով այդ հանգամանքը շեշտվել: Իսկ այնպես, ինչ-

սկես այդ դրույթը ձևակերպված է իր անսահման ընդհանրականությամբ, նա վոչ միայն ֆրանսական սոցիալիստական ծրագրի, այլև ընդհանրապես սոցիալիզմի հիմնական սկզբունքի խախտումն է ներկայացնում: Ահա ինչու նրա հեղինակները չեն կարող գանգատվել, յեթե ամենատարբեր կողմերից այդ անփույթ խմբագրությունը շահագործվի հակառակ այն իմաստի, վոր իրենք հեղինակները դնում են նրա մեջ:

Նույն թյուրմացությունը կարող է առաջացնել պատճառաբանության յեզրափակիչ մասը, համաձայն վորի սոցիալիստական բանվորական կուսակցությունը ինդիքն է՝ «գյուղատնտեսական արտադրությունը բոլոր տարրերը, գյուղատնտեսական աշխատանքի բոլոր տեսակներին ներկայացուցիչներին, վորոնք զանազան իրավական տիրոջանների տակ մշակում են ազգային հողը, միացնել միևնույն պայքարի շուրջը՝ ընդդեմ ընդհանուր թշնամու, — կալվածատիրական ֆեոդալիզմի»: Յես վճռականորեն ժխտում էմ այն, թե իբր վորևե յերկրի սոցիալիստական բանվորական կուսակցությունն նպատակ ունի իր գիրկն ընդունելու, բացի գյուղի պրոլետարներից և մանր գյուղացիներից, նաև միջակ ու խոշոր գյուղացիներին կամ նույնիսկ՝ խոշոր կալվածքների վարձակալներին, կապիտալիստ անասնաբույծներին և ազգային հողի այլ մշակողներին: Ընդունում ենք, վոր այդ բոլոր տարրերի համար կալվածատիրական ֆեոդալիզմը կարող է յերևան գալ վորպես մի ընդհանուր թշնամի: Մենք կարող ենք վորոշ հարցերում նրանց հետ միասին գնալ, վորոշ նպատակների համար կարող ենք միառժամանակ նրանց հետ միասին կռվել: Ծիշտ է, մեր կուսակցությունը շարքերն էլ հասարակական ամեն մի դասակար-

գից կարող ենք ընդունել պահանքն անհատների, սակայն կապիտալիստական, միջին բուրժուազիայի կամ միջին գյուղացիությունը շահերը հետապնդող խմբեր վոչ մի դեպքում ընդունել չենք կարող: Բայց այս կետի նկատմամբ ել այնքան վատ չէ մտածված, ինչպես այդ կարող է թվալ առաջին հայացքից: Ակներև է, վոր այս բոլորի մասին հեղինակները բոլորովին չեն մտածել: Դժբախտաբար, նրանք համակված են ընդհանրացնելու տենչով, և նման պայմաններում թող չզարմանան, վոր հատուցվում են ըստ իրենց խոսքերի:

Պատճառաբանությանը հետևում են ծրագրին ավելացրած նոր լրացումները, վորոնք նույնքան անփույթ կերպով են խմբագրված:

Այն կետը, վորի համաձայն համայնքները ձեռք են բերում գյուղատնտեսական մեքենաներ և այս վերջիններն ըստ իրենց ինքնարժեքի տալիս են վարձով գյուղացիներին, յենթարկված է հետևյալ փոփոխման. առաջին՝ այդ նպատակն իրականացնելու համար համայնքները պետությունից ստանում են ֆինանսական ոժանդակություն և յերկրորդ՝ համայնքները պարտավորվում են մեքենաները տրամադրել մանր գյուղացիներին ձրիաբար: Կասկածից դուրս է, վոր մանր գյուղացիներին այս նոր գիջումը վորևե շոշափելի ոգնություն չի բերում, վորովհետև նրանց դաշտերն ու նրանց արտադրության յեղանակը մեքենաներ գործադրելու համար շատ քիչ հնարավորություններ են ներկայացնում:

Այնուհետև պահանջվում է. գյուղություն ունեցող անուղղակի և ուղղակի բոլոր հարկերը փոխարինել մի միասնական պրոգրեսիվ հարկով՝ այն բոլոր յեկամուտների նկատմամբ, վորոնք գերազանցում են 3000

Ֆրանկից:—Նման պահանջ տարիներէից ի վեր գոյութիւն ունի համարյա բոլոր սոցիալ-դեմոկրատական ծրագրերում, բայց նորութիւնն է այն, վոր այդ պահանջը հատկապէս առաջադրւում է մանր գյուղացիներէ շահերը պաշտպանելու համար: Յե՛ւ այս հանգամանքը ցույց է տալիս, թէ դրա նշանակութիւնն ինչքան քիչ է հասկացվել: Որինակի համար վերցնենք Անգլիան, վորի պետական բյուջեն կազմում է 90 միլիոն ֆունտ ստերլինգ: Այդ գումարից 13,5-ից 14 միլիոնն ստացվում է յեկամտային հարկից, քանցած 76 միլիոնի մի աննշան մասը՝ զանազան ձեռնարկների (փոստ, հեռագիր, կնիք) հարկումից, իսկ նրա խոշորագույն մասը՝ մասսայական սպանձման առարկաների հարկումից, բոլոր քաղաքացիների և առավելապէս չքավորների յեկամտաներից մշտապէս կատարվող փերցնելու միջոցով, վոր տեղի յե ունենում մանր, աննկատելի գումարներով, սակայն միատեղում է շատ ուշատ միլիոններ: Յե՛ւ պետք է ասել, վոր արդի հասարակութեան մեջ պետական ծախքերը մի այլ յեղանակով ծածկելը հազիւ թէ հնարավոր լինի: Յենթադրենք, թէ այդ 90 միլիոնը հավաքվում է Անգլիայում ամբողջապէս վորպէս ուղղակի պրոգրեսիվ հարկ այն յեկամտաներից, վորոնք զերազանցում են 120 ֆունտ ստերլինգից, կամ 3000 ֆրանկից: Համաձայն Գիֆֆինի տվյալների, Անգլիայի միջին տարեկան կուտակումը, նրա վորջ ազգային հարստութեան տարեկան աճումը 1865—1875 թվականներին կազմելիս է յեղել 240 միլ. ֆ. ստ.: Ընդունենք, թէ այդ գումարն այժմ հասել է 300 միլիոնի: Այդ դեպքում 90 միլիոնի հասնող հարկային բեռը կկլաներ կուտակման ամբողջ գումարի համարյա մի յերրորդ մասը: Այլ կերպ ասած, վոչ մի կառավար-

ութիւն, բացի սոցիալիստականից, նման գործի ձեռնարկել չի կարող: Յե՛ւ յերր սոցիալիստները կառավարութեան գլուխ կանցնեն, նրանք այնպիսի գործեր կկատարեն, վոր հարկային այդ ունեւորմը կերտ վորպէս միայն մի անցողիկ, բոլորովին աննշան մասնավճարում, իսկ մանր գյուղացիների առջև բոլորովին այլ հեռանկարներ կբացվեն:

Ինչպէս յերևում է, հեղինակներն իրենք էլ գլխի յեն ընկնում, վոր գյուղացիները հարկային այդ ունեւորմին դեռ յերկար պիտի սպասեն, և այդ պատճառով նրանք «առայում» (en attendants) հետեյալ պահանջով են հուսադրում. «հողային հարկի վերացում» ինքնաշխատ բոլոր գյուղացիների համար՝ և այդ հարկի չափի նվազեցում՝ հիպոտեկով ծանրաբեռնված բոլոր հողամասերի համար»: Այս պահանջի վերջին մասը կարող է վերաբերվել միայն ազգի խոշոր գյուղացիական հողամասերին, վորոնց մշակումն ընտանիքի ուժերից վեր է: Հետեւապէս, պահանջի այդ մասն ևս նույնատարբոր է այն գյուղացիների համար, վորոնք «վարձու բանվորներ են շահագործում»:

Հետո. «վորսի և ձկնորսութեան ազատութիւն առանց վորեւե սահմանափակումների, այն պայմանով միայն, վոր դեպի վորսի կենդանիները, ձուկը և չհնձած հացը խնայողական վերաբերմունք ցուցադրվի»:— Այս ամենը հնչում է իրեն մի շատ ժողովրդական պահանջ, սակայն դրա առաջին մասը վերացվում է յերկրորդ մասով: Գյուղական ամբողջ տարածութեան վրա արդեն այսօր գյուղացիական ամեն մի ընտանիքի քանի՛ նապաստակ, կաքով, գայլաձուկ և ծածան է բաժին ընկնում: Միթէ ազգի, քան ամեն մի գյուղացու կարելի կլինի տալ տարեկան մի ազատ որ վորսի և մեկը՝ ձկնորսութեան համար:

«Որենքով սահմանած, ինչպես և ըստ սովորույթի ընդունած տոկոսի նվազեցում», այսինքն, հալավաշխառուական որենքների կրկնության մի նոր փորձ՝ կիրառելու վոստիկանական այն միջոցառումները, վորոնք յերկու հազար տարի շարունակ միշտ և ամենուրեք անհաջողության են հանդիպել: Յեթե մանր գյուղացին ընկնի մի այնպիսի դրության մեջ, վոր վաշխառուի ոգնությանը դիմելը նրա համար չարիքներից փոքրագույնը հանդիսանա, ապա վաշխառուն միշտ ել նրա արյունը ծծելու միջոցներ կգտնի, խուսափելով հալավաշխառուական որենքներից: Լավագույն դեպքում այդ միջոցառումները կծառայեն վորպես մանր գյուղացուն հանգստացնելու միջոց, բայց նրան վորևե ոգուտ չեն բերի: Ընդհակառակը, վարկավորման գործը նրա համար կդժվարանա հենց այն ժամանակ, յերբ նա վարկի մեծագույն կարիք ունի:

«Ջրի բժշկական ոգնություն և դեղորայքի մատակարարումն ինքնարժեքով» — համենայն դեպս սա գյուղացու պաշտպանությանը վերաբերող մի հատուկ միջոցառում չէ: Գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի ծրագիրն ավելի հեռուն և գնում, պահանջելով նաև դեղորայքի ձրի մատակարարում:

«Պահեստի զինվորների ընտանիքների ապահովումն այն ժամանակաշրջանում, յերբ նրանք ծառայության են կանչվում» — Գերմանիայում և Ավստրիայում արդեն գոյություն ունի, թեև վերին աստիճանի անբավարար ձևով: Այս պահանջը ևս հատուկ գյուղացիական պահանջ չէ:

«Պարարտանյութերի և գյուղատնտեսական մեքենաների ու արդյունքների տեղափոխման տարիֆի ջեցում» — եյականում արդեն իրականացված և Գերմա-

նիայում, ընդվորում գլխավորապես կիրառվում և հոգուտ... խոշոր կալվածատերերի:

«Անմիջապես ձեռնարկել նախապատրաստական աշխատանքի՝ մշակելու համար այն հասարակական աշխատանքների պլանը, վորոնք պահանջվում են հողը բարելավելու և գյուղատնտեսական արտադրությունը բարձրացնելու համար» — այս կետն ամեն ինչ անորոշության և գեղեցիկ խոստումների լայն դաշտի մեջ և գնում և կրկին ամենից առաջ խոշոր կալվածատիրության շահերին և համապատասխանում:

Մի խոսքով, բոլոր մեծագործ թեորիական պատճառաբանությունից հետո ագրարային նոր ծրագրի գործնական առաջարկները մեզ բնավ չեն բացատրում, թե ֆրանսական բանվորական կուսակցությունն ինչպես պետք և կարողանա ապահովել մանր գյուղացուն նրա թղուկային հողաբաժնի սեփականությունը, վորը — հենց այդ կուսակցության ասելով — անխուսափելիորեն կործանման և դատապարտված:

II

Մեր ֆրանսական ընկերներն անպայման արդարացի յեն հետևյալ կետում: Ֆրանսիայում անհնարին և վորևե տեական հեղաշրջում կատարել, յեթե մանր գյուղացին զրան ղիւմ և: Սակայն, թվում և ինձ, վոր գյուղացուն մոտենալու համար նրանք ճիշտ կետին չեն հենել լծակը:

Ինչպես յերևում և, նրանց համար յերակետ և ծառայում այն հույսը, թե մանր գյուղացուն կարելի յե նվաճել այսոր-վաղը, նույնիսկ արդեն առաջիկա ընդհանուր ընտրությունների համար: Սակայն նրանք կարող են

հուսալ այդ նպատակին հասնելու միայն այն դեպքում, յեթե գյուղացիներին համարձակ և ընդհանուր բնույթ կրող խոստումներ տան, վորոնց պաշտպանության համար հարկադրված կլինեն շատ ավելի համարձակ թեւրիական կշռադատումների ոգնության դիմելու: Հարցին ավելի մոտիկից ծանոթանալով, հայաստանի յե դառնում, վոր ընդհանուր բնույթ կրող խոստումներն իրենք իրենց հակասում են (որինակ, յերբ խոստանում են կանգուն պահել մի գրություն, վորը հենց իրենց կողմից հայտարարվում է վորպես անխուսափելիորեն կործանման դատապարտված), իսկ առաջարկած առանձին միջոցառումները կամ վորեւ ազդեցությունից զուրկ են (հակավաշխատական որենքները), կամ բանվորների ընդհանուր պահանջներ են ներկայացնում, կամ այնպիսի բնույթ են կրում, վոր նաև խոշոր կալվածատիրության շահերին են ծառայում, կամ, վերջապես, միջոցառումներ են, վորոնց նշանակությունը մանր գյուղացու շահերի պաշտպանության տեսակետից բնավ մեծ չե: Հետևապես, ծրագրի զուտ գործնական մասն ինքնըստինքյան ուղղում է նրա սխալ ներածությունը և պատճառաբանության վտանգավոր յերեացող ու մեծագործ բառերը փաստորեն անմեղ չափի յե վերածում:

Կարող ենք ուղղակի հետևյալ հայտարարությունն անել. քանի վոր մանր գյուղացիները համակված են նախապաշարումներով, վորոնք պայմանավորվում են նրանց վողջ տնտեսական դրությամբ, նրանց դատախարակությամբ և կղզիացած կյանքով, և վորոնք նրանց մեջ ուժեղացվում են բուրժուական մամուլի և խոշոր կալվածատերերի կողմից, այդ մանր գյուղացիական մասսային մենք կարող ենք կարճ ժա-

մանակում մեր կողմը գրավել միայն այն դեպքում, յեթե նրան խոստումներ անենք, վորոնց մասին ինքներս գիտենք, վոր չենք կարող կատարել: Այն է, մենք նրանց պետք է խոստանանք վող միայն բոլոր պարագաներում պաշտպանել նրանց սեփականությունը տնտեսական բոլոր ուժերի հարձակումից, այլ և նրանց ազատագրել հենց այսօր նրանց վրա ծանրացող բռնիք—վարձակալին դարձնել ազատ սեփականատեր, իսկ սեփականատերերի գրավ դրած հողամասերն ազատել պարտքից, վճարելով նրանց փոխարեն այդ պարտքը: Յեթե այդ մեղ հաջողվեր, կրկին մենք կգտնվեյինք այնտեղ, վորտեղից անհրաժեշտորեն նորից այժմյան դրությունը կզարգանար: Դրանով մենք գյուղացուն վող թե կազատագրեյինք, այլ լոկ կհետաձգեյինք նրա կործանման մոմենտը:

Բայց մեղ ձեռնառու չե գյուղացուն այսօր—վաղը մեր կողմը գրավել, վորպեսզի նա մեզանից վաղը—վաղու ուր յերես դարձնի, հենց վոր պարզվի, վոր մենք չենք կարող կատարել տված խոստումները: Մենք չենք կարող մեր կուսակցական ընկեր դարձնել գյուղացուն, վորի սպասելիքը մեզանից իր թզուկային սեփականության մշտնջենականացումն է, ինչպես այդ չենք կարող անել մանր արհեստավորական վարպետի նկատմամբ, վորը ձգտում է հավերժացնել իրեն՝ վորպես վարպետի: Այսպիսի մարդիկ անտիսեմիտներին են պատկանում, վորոնց և թող դիմեն, ստանալով նրանցից իրենց մանր տնտեսությունը փրկելու խոստումներ: Իսկ յերբ այնտեղ նրանք գործնականապես կիմանան, թե այդ փայլուն Փրագների տակ ինչ է թաքնված և ինչ յեղանակներ են նվազում այն ջութակները, վորոնց հնչյուններով թնդում է անտիսեմիտական յերկինքը, նրանք այն ժամանակ մշտապես աճող բազմությամբ կհամոզ-

վեն, վոր ի վերջո մենք ավելի վստահելի մարդիկ ենք, թեև պակաս խոստումներ ենք տալիս և նրանց փրկությունը բոլորովին այլ ուղղությամբ ենք վորոնում: Յեթե Փրանսացիներին վիճակված լինեք, ինչպես այդ տեղի ունի մեր նկատմամբ, գործելու անտիսեմիտական աղմկարար դեմագոգիայի պայմաններում, Նանտի սխալները նրանք զժվար թե կատարեյին:

Արդ, ի՞նչ դերք ենք բռնելու մանր գյուղացիության նկատմամբ: Նրա հետ ի՞նչպես պետք ե վարվենք այն ուր, յերբ պետական իշխանությունը կանցնի մեր ձեռքը:

Նախ՝ անպայման ճիշտ ե Փրանսական ծրագրի այն կետը, համաձայն վորի մենք նախատեսում ենք մանր գյուղացու անխուսափելի կործանումը, սակայն բնավ կոչված չենք արագացնելու այդ կործանումը մեր միջամտությամբ:

Յեվ յերկրորդ՝ նույնքան ակնհայտ ե, վոր պետական իշխանությունը մեր ձեռքն անցնելուց հետո մենք չենք կարող մտածել այն մասին, վոր մանր գյուղացին բռնի կերպով սեփականագուրկ արվի (անկախ նրանից, թե դրա համար նա կստանա վարձատրություն թե վոչ), ինչպես այդ ստիպված ենք անելու խոշոր կալվածատերերի նկատմամբ: Մանր գյուղացու նկատմամբ մեր անելիքն ամենից առաջ այն ե, վոր նրա մասնավոր տնտեսությունը և մասնավոր սեփականությունը վերածենք ընկերակցականի, ընդվորում այդ կատարենք վոչ թե բռնի կերպով, այլ որինակի միջոցով և այդ նպատակի իրականացման համար պահանջվող հասարակական ոգնությամբ: Իհարկե, այդ ժամանակ մեր տրամադրության տակ բավականաչափ միջոցներ կլինեն, վորպեսզի գյուղացուն ապահովենք ոգուտներ, վո-

րոնք արդեն այժմյանից նրան պարզ պիտի լինեն:

Արդեն մոտ 20 տարի առաջ այս տեսակ պլաններ էյին մշակել Դանիայի սոցիալիստները, վորոնց հայրենիքում միայն մի իսկական քաղաք կա—Կոպենհագենը,— և վորոնք ուրեմն այդ քաղաքից դուրս կարող են պրոպագանդ մղել միայն գյուղացիների շարքերում: Մի գյուղի կամ ծխի գյուղացիները — Դանիայում կան խոշոր թվով անհատական տնտեսություններ— իրենց հողամասերը պետք ե միացնեյին և մի խոշոր կալվածք դարձնեյին, ընդհանուրի հաշվով մշակեյին և արդյունքը բաշխեյին համաձայն յուրաքանչյուր մասնակցողի հողամասի, մոծած գումարի և թափած աշխատանքի: Դանիայում մանր հողատիրությունը միայն յեկրորդական դեր ե կատարում: Բայց յեթե փորձենք այդ գաղափարն իրագործել մի յերկրում, վորտեղ տիրապետում են թզուկային հողամասերը, ապա կգտնենք, վոր վերջիններս միացնելու և միացված ընդհանուր հողամասի վրա խոշոր տնտեսություն կազմակերպելու դեպքում մինչ այդ զբաղված աշխատութեի մի մասն ավելորդ ե դառնում: Խոշոր արտադրության գլխավոր առավելություններից մեկը հենց աշխատանքի այս խնայումն ե: Այդ աշխատութեջի համար զբաղմունք գտնելու յերկու ճանապարհ կա: Կամ գյուղացիական ընկերություններին լայնածավալ հողամասեր են տրամադրվում, կտրելով այդ վերջինները հարևան խոշոր կալվածքներից, կամ թե նրանց տրամադրվում են միջոցներ ու ստեղծվում պայմաններ ոժանդակ արդյունաբերական աշխատանք կազմակերպելու՝ ըստ հնարավորության և առավելապես սեփական գործածության համար: Յերկու դեպքում էլ նրանց համար ավելի բարելավված տնտեսական դրություն ե ստեղծվում և միաժամանակ ընդհա-

նուր հասարակական ղեկավարութեանն ապահովվում եւ անհրաժեշտ ազդեցութեանն՝ գյուղացիական ընկերութեանն աստիճանաբար ավելի բարձր ձևի փոխանցելու եւ ամբողջ ընկերութեան, ինչպես եւ նրա առանձին անդամների իրավունքներն ու պարտականութեանները համասարեցնելու խոշոր հասարակական կոլեկտիվի (der grossen Gemeinschaft) մեջ մտնող մյուս ճյուղերի անդամների իրավունքներին եւ պարտականութեաններին: Այս ծրագրի կիրառումը տվյալ ամեն մի առանձին դեպքում կախված կլինի համապատասխան տեղային պարագաներից եւ այն պայմաններից, վորոնցում մենք կգրավենք հասարակական իշխանութեանը: Մենք, կարող եւ պատահել, վոր հնարավորութեան կունենանք այդ ընկերութեաններին դեռ ավելի լայն ոգևտներ ընձեռել. որինսկի, նրանց ամբողջ հողային պարտքը շատ ցածր տոկոսներով հանձնել պետական բանկին, խոշոր արտադրութեան կազմակերպելու համար ավանաներ բաց թողնել հասարակական միջոցներից (ավանաները վոչ անպայման եւ գլխավորապես փողով, այլ եւ անհրաժեշտ պիտույքներով—մեքենաներով, պարարտանյութերով եւ այլն) եւ դեռ ուրիշ ոգուտներ:

Այս ամենը կատարելով, չպետք եւ մոռանալ, վոր այսոր եւ առաջիկայում մեր գլխավոր խնդիրն եւ գյուղացիներին հասկանալի դարձնել, վոր նրանց սեփականութեանը, նրանց տունն ու հողամասը մենք կարող ենք փրկել ու պահպանել միայն մի ճանապարհով—վերածելով նրանց սեփականութեանն ընկերակցական սեփականութեան եւ նրանց արտադրութեանն՝ ընկերակցական արտադրութեան: Չե՞ վոր հենց անհատական սեփականութեանով պայմանավորվող անհատական

տնտեսութեանն եւ, վոր գյուղացիներին մղում եւ ղեկավարածանում: Յեթե նրանք համառորեն պաշտպանեն իրենց անհատական արտադրութեանը, տնից ու տեղից անխուսափելիորեն կարտաքսվեն, նրանց արտադրութեան հնացած յեղանակը դուրս կմղվի կապիտալիստական խոշոր արտադրութեան կողմից: Այս եւ իրերի դրութեանը: Յեւ ահա մենք հանդես ենք գալիս եւ գյուղացիների համար ստեղծում հնարավորութեան՝ խոշոր արտադրութեան կազմակերպելու վոչ թե կապիտալի, այլ իրենց սեփական, ընդհանուր հաշվով: Մի թե չի կարելի գյուղացիներին հասկացնել, վոր այս ծրագրի կիրառումը նրանց սեփական շահն եւ, նրանց փրկութեան միակ միջոցն եւ:

Վոչ այսոր եւ վոչ յերեւք մենք չենք կարող մանր գյուղացիներին խոստանալ՝ կապիտալիստական արտադրութեան գերազանց ուժերի հանդեպ պահել նրանց անհատական սեփականութեանը եւ անհատական արտադրութեանը: Նրանց մենք կարող ենք միայն խոսք տալ՝ բռնի կերպով, հակառակ իրենց կամքի նրանց գոչքային հարաբերութեաններին չմիջամտել: Այնուհետեւ մենք կարող ենք հողալ այն մասին, վորպեսզի կապիտալիստների եւ խոշոր կալվածատերերի կողմից ընդդեմ մանր գյուղացիների մղվող կռիվն արդեն այսոր հնարավորութեան չափ պակաս անարդարացի միջոցներով մղվի եւ վորպեսզի շատ հաճախ տեղի ունեցող պարզ թալանն ու կեղեքումը հնարավորութեան չափ արգելվի: Սակայն այդ բանը մեզ միայն բացառիկ դեպքերում կհաջողվի: Վոչ վոք չի իմանում, թե արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի զարգացած պայմաններում վորտեղ եւ վերջանում աղնվութեանը եւ վորտեղից են սկսվում խաբեբայութեանն ու կեղեքումը: Բայց միշտ եւ մեծ տարբերութեան կանի

այն հանգամանքը, թե արդյո՞ք հասարակական իշխա-
նությունը կեղեքիչների կողմն է բռնում, թե՞ կեղեք-
վողների: Իսկ մենք զննականորեն մանր գյուղացու
կողմն ենք կանգնած. մենք նրան ցույց կտանք ամեն
մի հնարավոր ոգնություն, վորպեսզի նրա վիճակն ա-
վելի տանելի դարձնենք, վորպեսզի ավելի դյուրին
դարձնենք նրա՝ ընկերակցություն անցնելը, յեթե նա
կորոշի այդ քայլն անել, վորպեսզի նրան իր փոքրիկ
հողաբաժնի վրա նույնիսկ ավելի յերկար մտածելու
հնարավորություն տանք, յեթե նա դեռ չի կարողա-
նա ընկերակցություն անցնելու վորոշումն ընդունել:
Մենք այդպես կվարվենք վոչ միայն այն պատճառով,
վոր ինքնաշխատ մանր գյուղացուն իրոք մեզ պատ-
կանող ենք համարում, այլև հաշվի առնելով մեր անմի-
ջական կուսակցական շահը: Ինչքան ավելի մեծ կլինի
այն գյուղացիների թիվը, վորոնց մենք կփրկենք պրո-
լետարիատի շարքերը վորվելու անխուսափելիությու-
նից, վորոնց ուրեմն կկարողանանք մեր կողմը գրավել
դեռ վորպես գյուղացիների, այնքան հասարակական
հեղաշրջումն ավելի արագ ու ավելի հեշտ կկատարվի:
Մեզ համար չի կարող ձեռնառու լինել, յեթե մենք այդ
հեղաշրջումը կատարելու համար սպասենք մինչև այն
որը, յերբ կապիտալիստական արտադրությունն ամե-
նուրեք կհայտնաբերի իր զարգացման վերջին հետևու-
թյունները, յերբ արդեն վերջին մանր արհեստավորը
և վերջին մանր գյուղացին ևս կապիտալիստական խո-
շոր արտադրությունը զոհ գնացած կլինեն: Այն նյու-
թական դոհողությունները, վոր այս իմաստով կարվեն
հասարակական միջոցներից հոգուտ գյուղացիների,
բուրժուական քաղաքատնտեսության տեսակետից կարող
են յերևալ լոկ վորպես դեն շարտած փող, այնինչ

դրանք մի սքանչելի ներդրում են նշանակում, քանի
վոր դրանց շնորհիվ թերևս կխնայվեն տասնապատիկ
ավելի խոշոր գումարներ՝ ընդհանրապես հասարակա-
կան վերակառուցման համար պահանջված ծախսերից:
Հետևապես, այս իմաստով գյուղացիների նկատմամբ
մենք կարող ենք շատ առատաձեռն (liberal) լինել:
Այստեղ մանրամասնությունների մեջ մտնելը և այդ
ուղղությամբ վորոշ առաջարկներ անելը տեղին չէ:
Ներկա դեպքում խոսքը վերաբերում է միմիայն ընդ-
հանուր հիմնական գծերին:

Այստեղից հետևում է ուրեմն, վոր վոչ միայն կու-
սակցությունը, այլև հենց իրենց՝ մանր գյուղացիներին
մենք չեյինք կարող ավելի վատթար ծառայություն
մատուցել, քան յեթե մեր խոստումներով նրանց շար-
քերում գեթ խառուսիկ հույսեր առաջացնեյինք այն
մասին, վոր թղուկային հողային սեփականությունը
մտադիր ենք տեսականորեն պահպանել: Այդպես վար-
վելով, գյուղացիների առաջ մենք ուղղակի փակած
կլինեյինք նրանց ազատագրման ճանապարհը, իսկ կու-
սակցությունը բարոյապես կստորացնեյինք մինչև աղ-
մրկարար անտիսեմիտիզմի մակարդակը: Ընդհակա-
ռակը, մեր կուսակցության պարտականությունն է՝
գյուղացիների մեջ միշտ և անընդհատ պարզ տեսակետ
տարածել այն մասին, վոր կապիտալիզմի տիրապե-
տության պայմաններում նրանց դրությունը բացար-
ձակապես անհուսալի յե, վոր բացարձակապես անհնա-
րին է պահպանել նրանց թղուկային սեփականությու-
նը, վորպես այդպիսին, նրանց մեջ բացարձակ համոզ-
մունք հաստատել այն մասին, վոր խոշոր կապիտալիս-
տական արտադրությունը կանցնի նրանց անդոր ու հնա-
ցած մանր արտադրության վրայից և այն կհղմի, ինչպես

յերկաթուղու գնացքը ճգմում ե մի ձեռնասայլ: Այդպես վարվելով, մենք գործած կլինենք համաձայն տնտեսական զարգացման անխուսափելի որենքների, իսկ ինքն այդ զարգացումը գյուղացիների գլուխներում լայն տեղ կբանա մեր խոսքերի համար:

Սակայն ներկա հարցը յես չեմ կարող թողնել, չարտահայտելով իմ համոզմունքն այն մասին, վոր Նանտի ծրագրի հեղինակները ևս եյականում ինձ հետ միասին միևնույն տեսակետին են: Նրանք այն աստիճան կորովամիտ են, վոր չեն կարող չգիտակցել, վոր այժմ թղուկային հողաբաժիններով ծածկված ամբողջ տարածությանը ևս վիճակված ե ընդհանուրի սեփականության վերածվելու: Նրանք իրենք ել ընդունում են, վոր թղուկային սեփականությունը դատապարտված ե վոչնչացման: Լաֆարգի կազմած և կուսակցության ազդային խորհրդի կողմից Նանտի համագումարին ներկայացրած՝ զեկուցումը ևս լիովին հաստատում ե մեր այս կարծիքը: Այդ զեկուցումը գերմաներեն հրատարակված ե Բեռլինի «Սոցիալ-դեմոկրատի» ներկա 1894 թ. հոկտեմբերի 18-ի համարում: Նանտի ծրագրի՝ հակասություններով լի արտահայտության ձևերն արդեն վկայում են, վոր նրա հեղինակները փաստորեն այն չեն ասում, ինչ վոր մտադիր են ասելու: Յեթե նրանց ճիշտ կերպով չհասկանան և նրանց արտահայտություններն ի չարը գործադրեն, ինչպես այդ փաստորեն արդեն տեղի յե ունեցի, ապա այդ նրանց սեփական մեղքն ե, Համենայն դեպս մեր ֆրանսական ընկերները պետք ե իրենց ծրագիրը մանրամասն մեկնաբանեն, իսկ կուսակցության առաջիկա համագումարը պետք ե հիմնովին վերանայի այն:

Այժմ անցնենք ավելի խոշոր գյուղացիներին: Այս-

տեղ հանդիպում ենք անցման աստիճաններին մի որինսակելի քարտեզի, վորի վրա գտնում ենք տարբեր խավեր՝ թղուկային գյուղացուց սկսած մինչև խոշոր գյուղացին, վորը պահպանել ե իր ամբողջ հին հողամասը և նույնիսկ դրանից դուրս նոր հողամասեր ե ձեռք բերել: Այդ խավերի գոյությունը, գլխավորապես ժառանգներին անցնող հողերի բաժանման, ինչպես և պարտքերի կուտակման ու հողերի ստիպողական վաճառքի հետևանք ե: Վորտեղ միջակ գյուղացին թղուկային գյուղացիների միջ ե ապրում, իր շահերով ու հայացքներով նրանցից եյակես չի տարբերվում: Հենց միայն իր սեփական փորձը նրան կասի, թե իր նմաններից քանի-քանիսն արդեն մանր գյուղացիների շարքերն են զլորվել: Իսկ վորտեղ միջակ ու խոշոր գյուղացիներն են գերակշռում և տնտեսությունն ընդհանրապես չի կարելի վարել առանց բատրակների ու բատրակուհիների, այնտեղ իրերի բոլորովին այլ դրություն կա: Բնական ե, վոր բանվորական կուսակցությունն առաջին հերթին պետք ե իր պաշտպանության տակ առնի վարձու բանվորներին, այն ե՝ բատրակներին, բատրակուհիներին ու որավարձով աշխատողներին: Ինքնըստինքյան հասկանալի յե, վոր բանվորական կուսակցությունը չի կարող գյուղացիներին վորեն խոստումներ տալ, վորոնց իրականացումը համադր ե բանվորների վարձու ստրկության շարունակության: Բայց քանի դեռ միջակ ու խոշոր գյուղացիները գոյություն ունեն, իբրև այդպիսիք, առանց վարձու բանվորների նրանք չեն կարող ապրել: Յեվ հետևապես, յեթե մենք պարզապես անմիտ քայլ կատարած կլինեյինք, խոստանալով ապահովել թղուկային գյուղացիների հարատև գոյությունը, իբրև թղուկային գյուղացիների, ապա

38

39

տեղ գործ ունենք գյուղատնտեսական պրոդուկտարիատի մի ստվար մասսայի հետ, վորի նկատմամբ մեր աշխարհը պարզ է: Հենց վոր մեր կուսակցությունը տիրանալով պետական իշխանությանը, նա խոշոր կալվածատերերին պետք է առանց այլևայլության սեփականազուրկ անի, ճիշտ այնպես, ինչպես արդյունաբերական կապիտալիստներին: Իսկ թե արդյո՞ք սեփականազուրկումը հատուցումով թե առանց հատուցման կկատարվի, այդ կախված կլինի գլխավորապես վոչ. թե մեղանից, այլ իշխանությունը մեր ձեռքն առնելու պայմաններից և հատկապես այն դիրքից, վոր կրճեն իրենք պ.պ. խոշոր կալվածատերերը: Հատուցումը բոլոր պայմաններում մենք ընալ անթույլատրելի: Հենք համարում: Մարքսը, — վորքան հաճախ — արտահայտել է ինձ իր կարծիքն այդ մասին, գտնելով, վոր հարցի լուծումը մեզ ամենից առաջ կնստեր, յեթե հատուցման միջոցով մենք կարողանայինք ազատվել այդ ամբողջ ազնազակախմբից: Սակայն մեզ այստեղ զբաղեցնողն այդ չէ: Կալվածատերերի սեփականազրկման միջոցով ընդհանուրին վերադարձրած խոշոր կալվածքները մենք կհանձնենք այդ կալվածքներն այժմ մշակող և հետո ընկերակցությունների մեջ կազմակերպվելիք գյուղատնտեսական բանվորներին, վորոնք այդ հողերից կօգտվեն ընդհանրության վերահսկողությամբ: Իսկ ինչ վերաբերում է ողտազործման պայմաններին, այդ մասին այժմ վորոշակի վոչինչ ասել չի կարելի: Մի բան պարզ է, վոր կապիտալիստական արտադրությունը հասարակական վերածելու գործն այդտեղ արդեն լիովին նախապատրաստված է և կարող է կատարվել մի օրվա ընթացքում, ճիշտ այնպես, ինչպես այդ պրոցեսը տեղ կուսենա, որինակի համար, պ. Կրուպսկի

կամ պ. Փոն-Շտոմմի գործարաններում: Յեւ գյուղատնտեսական այս ընկերակցությունների որինակը կհամոզեն նաև դեռ դիմադրություն ցույց տվող վերջին մանր գյուղացիներին, յերևի նաև խոշոր գյուղացիներին մի մասին՝ ընկերակցական խոշոր արտադրության առավելություններին մեջ:

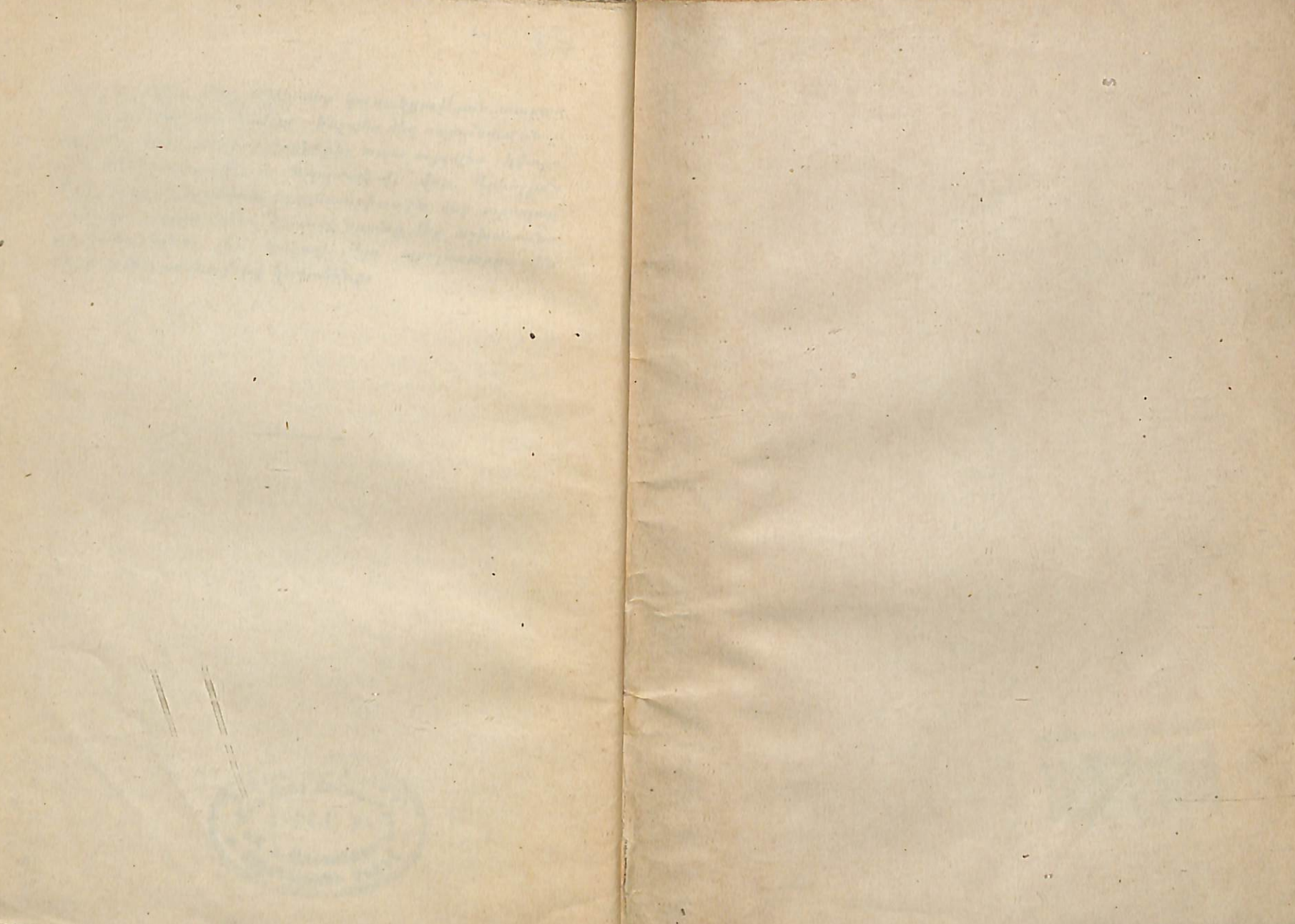
Հետևապես, գյուղատնտեսական բանվորներին առաջ մենք այդտեղ կարող ենք հեռանկարներ բացել, վորոնք նույնքան փայլուն են, ինչքան և արդյունաբերական բանվորներին դրավող հեռանկարները: Այդ պատճառով ել Արևելյան Պրուսիայի գյուղատնտեսական բանվորներին նվաճումը կարող է մեզ համար միայն ժամանակի հարց լինել, այն էլ շատ կարճ ժամանակի: Իսկ յերբ Արևելյան Պրուսիայի գյուղատնտեսական բանվորները մեր կողմը կանցնեն, ամբողջ Գերմանիայում իսկույն ուրիշ քամիներ կվիչեն: Արևելյան Պրուսիայի գյուղատնտեսական բանվորների վիճակն այն գլխավոր հիմնապատկերն է, իսկ նաև հանգչում է պրուսական յունկերքն է, վորի վրա հանգչում է պրուսական յունկերության տիրապետությունը և միաժամանակ առանձնահատուկ պրուսական գերիշխանությունը Գերմանիայում: Արևելյան Պրուսիայի յունկերներն՝ ավելի ու ավելի պարտքի մեջ ընկղմվող, աղքատացող, ի հաշիվ պետության և մասնավոր անձանց հոցկատակությամբ ապրող և հենց այդ պատճառով իրենց իշխանությանն ավելի ու ավելի ուժգին կերպով կառչող այդ յունկերներն են, վոր ստեղծելու պահանջում են բյուրոկրատիայի և բանակի սպայության առանձնահատուկ պրուսական բնույթը: Այդ յունկերների մեծածառության, սահմանափակության և ամբարտաճառ

նության շնորհիվ և, վոր պրուսական ազգության գեր-
մանական կայսրությունը—թեև նրա անխուսափելիու-
թյունը մեր որերի համար, վորպես ազգային միու-
թյան այժմ միակ հնարավոր ձևի, կատարելապես ակ-
ներև ե—վոր այդ կայսրությունը յերկրի ներսում այն-
քան ատելի յե դարձել, իսկ արտասահմանում—չնա-
յած իր փառավոր հաղթանակներին, այնքան քիչ
հարգանքի ուրժանի: Այդ յունկերների հզորության
հիմքն այն և, վոր հին պրուսական յոթ գավառներն
ընդգրկող բովանդակ տարածության վրա, այսինքն
կայսրության ամբողջ տարածության համարյա մի յեր-
րորդ մասում, նրանց ձեռքում և կենտրոնացած հո-
ղային սեփականությունը, վորից այդտեղ բղխում և
նրանց հասարակական ու քաղաքական հզորությունը:
Ընդվորում նրանք իշխում են վոչ միայն հողային սե-
փականության վրա, այլ իրենց ձեռքում կենտրոնա-
ցած շաքարի ու սպիրտի գործարանների միջոցով—
նաև այդ շրջանի արդյունաբերության կարևորագույն
հյուղերի վրա: Գերմանիայի մնացած մասերում վոչ
խոշոր կալվածատերերի և վոչ խոշոր արդյունաբերող-
ների համար այդքան նպաստավոր պայմաններ գոյու-
թյուն չունեն: Սրանցից վոչ առաջինները և վոչ յերկ-
րորդներն իրենց տրամադրության տակ մի այդպիսի
ամբողջական թագավորություն չունեն: Սրանք ցրված
են ահագին տարածությունների վրա և հանուն տըն-
տեսական և քաղաքական գերիշխանության մրցում են
թե միմյանց հետ և թե իրենց շրջապատող հասարա-
կական այլ տարրերի հետ: Սակայն պրուսական յուն-
կերների այդ տիրապետությունն ավելի ու ավելի մեծ
չափերով կորցնում և իր տնտեսական պատվանդանը:
Չնայած պետության կողմից յեղած ամեն տեսակի ոգ-

նության (իսկ Ֆրիդրիխ II-ից սկսած այդ ոգնությու-
նը յունկերական ամեն մի նորմալ բյուջեյի մասն և
կազմում), նրանք ևս ընկղմվում են պարտքերի մեջ
և աղքատանում, անզոր լինելով դիմագրելու այդ պրո-
ցեսին: Խեղդվող յունկերությունը դեռ կարողանում և
ջրի յերեսին մնալ, շնորհիվ միայն գյուղատնտեսական
բանվորների փաստորեն կիսաճորտային դրության,
վորը սրբագործված և որենսդրության և սովորույթի
կողմից և վորը հնարավոր և դարձնում այդ բանվոր-
ների անսահման շահագործումը: Տարածեցեք այդ բան-
վորների շարքերում սոցիալ-դեմոկրատական գաղա-
փարների սերմերը, նրանց մեջ անվեհերություն և
միաբանություն հաստատեցեք, վորպեսզի կարողանան
պաշտպանել իրենց իրավունքները—և յունկերների
տիրապետությունը չքանա: Այդ մեծ ռեակցիոն ուժը,
վորը Գերմանիայի համար մի նույնքան բարբարոս,
նվաճողական տարը և ներկայացնում, ինչքան և ռուսա-
կան ցարիզմն ամբողջ Ցեզարիստի համար, կիլիկ ինչ-
պես մի ծակած փուչիկ: Պրուսական բանակի «բնախ-
դնդերը» կդառնան սոցիալ-դեմոկրատական և դրա
հետ միասին իշխանությունը տեղախախտ կլինի (Macht-
verschiebung), ամբողջ մի հեղաշրջում իր արդան-
դում կրելով: Ահա ինչու Արևելյան Պրուսիայի գյու-
ղական պրուլետարներին մեր կողմը գրավելը շատ ա-
վելի կարևոր և, քան Արևմտյան Գերմանիայի մանր
գյուղացիներին և նույնիսկ Հարավային Գերմանիայի
միջակ գյուղացիներին մեր կողմը գրավելը: Մեր վրձ-
նական գյուղացիներին մեր կողմը գրավելը: Արևելյան
ռական ճակատամարտի դաշտն այստեղ, Արևելյան
Պրուսիայում և: Այդ պատճառով և կառավարությու-
նը և յունկերությունը ձեռք կառնեն ամեն մի միջոց,
վորպեսզի զրկեն մեզ այդտեղ մուտք գործելու հնարա-

վորութիւնից: Յեւ յեթե մեր կուսակցութեան տարածումը խափանելու համար—ինչպես մեզ սպառնում են—կգլխեն նոր բռնի միջոցների, ապա այդպես կվարձեն ամենից առաջ այն նպատակով, Վոր Արեւելյան Պրուսիայի գյուղական պրոլետարիատին մեր պրոպագանդից նպաշտպանեն: Դրանով նրանք մեր աշխատանքը կանգնեցնել չեն կարող: Այդ պրոլետարիատին մենք այնուամենայնիվ կնվաճենք:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0181397

ԳԻՆԸ 50 Լ

31
ЦЕНА 50 К

ФРИДРИХ ЭНГЕЛЬС
КРЕСТЬЯНСКИЙ ВОПРОС ВО
ФРАНЦИИ И ГЕРМАНИИ
Арипартпадат, Эривань